RECENZJE

KAMIL KACPERSKI

Koncepcje systemu wyborczego do Sejmu na ziemiach Królestwa Polskiego w latach 1917–1918

Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2018, s. 297

Concepts of the electoral system to the Sejm at the lands of the Polish Kingdom in the years 1917–1918

The reviewed book presents the origin and course of the systemic dispute, whose participants were almost all political groups, concentrated into three camps: active, passive and the pro-independence left in the period preceding the regaining of independence by Poland. The author points to law-making features of the discourse, which mobilized political and social centres to develop an electoral procedure at the Polish lands. The discourse took place in the extreme conditions of war and occupation, and reflected the state of the legal culture with numerous exclusions from civil rights. The list of qualifications comprised: domicile, property, nationality, sex, social origin, education, religion and occupation. The temporary approach to the research problem, evidenced in the three chapter of the monograph, allowed to present the legal and political actions in their institutional and personal dimension. As regards the institutions, documents were analysed, produced by the Provisional Council of State in the Polish Kingdom, the Sejm-Constitutional Committee of the Provisional Council of State, the Regency Council and its government cabinets, as well as the Council of State and the Sejm Committee of the Council of State. As regards activity of individuals, the research is focused on the production of eminent thinkers, scientists, publicists, politicians, party leaders. Confronting different concepts of electoral laws led to laying down knowledge on specific elements of the process of restituting the independent Polish State in 1918.

Słowa kluczowe: system wyborczy, Królestwo Polskie, Tymczasowa Rada Stanu, Rada Regencyjna, Rada Stanu, pasywiści, aktywiści, lewica niepodległościowa

Key words: electoral system, Kingdom of Poland, Provisional Council of State, Regency Council, Council of State, passivists, activists, pro-independence left

Problem kształtowania wyobrażeń o ustroju prawnym i politycznym państwa należał do kanonu myślenia o niepodległej Polsce. Znajdował się w sferze zainteresowania ideologów, polityków, ludzi nauki i kultury, przedstawicieli mediów, duchowieństwa różnych wyznań religijnych. Był elementem rozważań o sytuacji społeczeństwa polskiego, o stanie politycznym, gospodarczym i kulturalnym ziem polskich, ale też mieścił w sobie elementy antycypowania struktury państwa suwerennego, do jakiego aspirowano w XIX w. i na początku XX w. Tematyka dotycząca przebiegu publicznej debaty, a następnie ustalania rozwiązań systemu wyborczego stanowiła dobry przedmiot refleksji naukowej. Dlatego z satysfakcją należy przyjąć publikację monografii Kamila Kasperskiego poświęconej zagadnieniom kreowania zrębów ustroju prawnopolitycznego Polski w warunkach nadzwyczajnych, a więc w trakcie wojny i okupacji.

Tytułowa problematyka była już częściowo spożytkowana przez autora we wcześniejszych publikacjach na łamach „Przeglądu Sejmowego”, gdy analizie poddał kwestie budowania podstaw politycznych i prawnych służących unormowaniu zasady powszechności prawa wyborczego do instytucji przedstawicielskich na ziemiach polskich okupowanych przez państwa centralne¹. Miała też poniekąd odzwierciedlenie w jego rozprawie doktorskiej, obronionej na Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, następnie opublikowanej przez Wydawnictwo Sejmowe². Dysertacja dotyczyła systemu wyborczego do parlamentu na początku istnienia suwerennego bytu politycznego Polski w 1918 r. Ta sama oficyna wydała kolejne książki K. Kasperskiego, który swobodnie przemieszczał się w poszczególnych jednostkach czasu między odzyskaniem przez Polskę niepodległości a okresem rewidowania konstytucji z 17 marca 1921 r. w warunkach przemian ustrojowych zachodzących po przewrocie majowym³. Monografie *System wyborczy do parlamentu Drugiej Rzeczypospolitej w pracach Sejmu i Senatu pierwszej kadencji (1922–1927)* oraz *Próby reformy systemu wyborczego do Sejmu i Senatu w procesie rewizji konstytucji marcowej w latach 1928–1930* potwierdzały kompetencje autora, który ze znanstwem prezentował w nich zagadnienie kształtowania systemu wyborczego Rzeczypospolitej Polskiej. Ponadto poświadczały słuszność wyboru pola eksploracji naukowej pełnego wielu zagadnień godnych zainteresowania ze strony wytrawnego znawcy.

Pozostając w sferze zagadnień temporalnych, należy docenić wybór ram czasowych recenzowanej monografii. Trafnie wskazano wydarzenia z lat 1917–1918, kiedy formowały się podstawy praw wyborczych użytecznych dla państwowotwórczych procesów zachodzących na ziemiach polskich. Poprawnie wyodrębniono okres dynamicznych zmian uwidoczniionych w przestrzeni publicznej. Zatem wybór konkretnego czynnika czasu był efektem prawidłowego rozeznania w ówczesnej sytuacji politycznej, społecznej, organizacyjnej i intelektualnej. Konceptualizacja tematu pozwoliła na przeprowadzenie ustaleń definicyjnych, określenie istoty problemu badawczego, delimitowanie zakresu przedmiotowego monografii, oszacowanie prawdopodobieństwa poznania i zdiagnozowania komponentów obiektu eksploracji naukowej. Dzięki temu mogła powstać zwarta i klarowna formuła opracowania, w którym odzwierciedliła się wiedza o polityce, o ustroju prawnym i rolach pełnionych przez podmioty polityczne w toku tworzenia systemu wyborczego w okresie poprzedzającym odzyskanie suwerenności państwa polskiego.

Zgodnie z deklaracją autorską celem książki było „scharakteryzowanie inicjatyw prawnych i politycznych” podejmowanych przez Tymczasową Radę Stanu w Króle-

¹ K. Kasperski, *Wstępne koncepcje unormowania zasady powszechności prawa wyborczego do Sejmu na ziemiach Królestwa Polskiego po wybuchu I wojny światowej (styczeń–lipiec 1917 r.)*, „Przegląd Sejmowy” 2016, nr 1, s. 85–106; *idem*, *Koncepcje reformy systemu wyborczego do Sejmu i Senatu w świetle rozważań ustrojowych obozu sanacyjnego (marzec–wrzesień 1928 r.)*, „Przegląd Sejmowy” 2014, nr 2, s. 41–58.

² K. Kasperski, *System wyborczy do Sejmu i Senatu u progu Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007, s. 294.

³ K. Kasperski, *System wyborczy do parlamentu Drugiej Rzeczypospolitej w pracach Sejmu i Senatu pierwszej kadencji (1922–1927)*, Warszawa 2013, s. 209; *idem*, *Próby reformy systemu wyborczego do Sejmu i Senatu w procesie rewizji konstytucji marcowej w latach 1928–1930*, Warszawa 2015, s. 326.

stwie Polskim, Komisję Sejmowo-Konstytucyjną Tymczasowej Rady Stanu, Radę Regencyjną i jej gabinety rządowe, a także Radę Stanu oraz Komisję Sejmową Rady Stanu. Był też wyartykułowany cel o szerszym wymiarze, gdy autor przedkładał plan „ukazania genezy trwającego w latach 1917–1918 sporu ustrojowego, którego uczestnikami były niemal wszystkie, skupione w trzech obozach — aktywistycznym, pasywnistycznym i lewicy niepodległościowej — stronnictwa polityczne w Królestwie Polskim”. Jest to zadanie niewątpliwie ambitne, dające szansę na wypełnienie niedostatków literatury przedmiotu, ale potrzebne ze względu na wprowadzenie do obiegu naukowego wielu istotnych spostrzeżeń dotyczących procesu emancypacji politycznej społeczeństwa polskiego bezpośrednio przed odzyskaniem niepodległości. Zwraca uwagę podmiotowość działań wybitnych postaci, myślicieli, teoretyków różnych dziedzin prawnoznawstwa, twórców rozmaitych koncepcji prawa wyborczego. Ujęcie instytucjonalne, w tym poddanie oglądowi działalności urzędów publicznych oraz ugrupowań politycznych, a także podejście personalne, skumulowane na nieprzeciętnych *dramatis personae*, dawały prawie pełny obraz postaw i zachowań intelektualistów wobec procesów państwowotwórczych. Takie podejście do tematu pozwoliło na przeprowadzenie analizy dwóch składników problemu badawczego. Po pierwsze, zwrócono uwagę na kwestię formowania poglądów dotyczących modelu ustrojowego odradzającego się państwa. Po drugie, skoncentrowano się na sprawie zaangażowania organów administracji publicznej, ugrupowań politycznych, stowarzyszeń społecznych w proces interakcji towarzyszących procesom legislacji. Dzięki temu zabiegowi monografia K. Kacperskiego zawiera niemal kompletny przegląd urzędowych decyzji ustrojowych, ale też indywidualnych stanowisk, wizji i wyobrażeń znawców zagadnień prawa wyborczego.

Monografia składa się z trzech obszernych rozdziałów mających proporcjonalną objętość. Liczba rozdziałów różni się od konwencjonalnie przyjętych limitów, jednak ich treść potwierdza, że autor trafnie ustalił kompozycję opracowania. Systematyka była ukonkretniona, dzięki czemu struktura tekstu tworzy koherentną całość bez zbędnej rozwlekłości i dłużyżn. Rozdziały ujęto według kryterium problemowego z zachowaniem wewnętrznego następstwa czasu przy rezygnacji z rozdziału wprowadzającego, który zwyczajowo zawiera ustalenia teoretyczne, terminologiczne, niekiedy też metodyczne. Dzięki temu uniknięto ryzyka złamania reguły rzeczowości konstrukcyjnej i klarowności tytułatury poszczególnych części monografii. Rozkład treści pozwolił na skonfrontowanie ze sobą różnych koncepcji praw wyborczych, sprzyjał poszukiwaniom genezy procesów politycznych i zjawisk społecznych, wydobywając detale koncepcyjne charakterystyczne dla terytorialnego i temporalnego zakresu pracy. Interwał czasowy w każdym rozdziale ulegał korekcie, obejmując odpowiednio okres 14 miesięcy (rozdział pierwszy), siedmiu miesięcy (rozdział drugi), wreszcie trzech miesięcy (rozdział trzeci). System wyborczy był rozpatrywany pod względem rekonstruowania konkretnych zbiorów norm prawnych i ich oddziaływania na tryb organizacji aktu elekcyjnego do instytucji powołanych przez okupantów.

Rozdział pierwszy poświęcony został początkowym próbom uregulowania systemu wyborczego do Sejmu, podejmowanym przez Tymczasową Radę Stanu i Komisję

Sejmowo-Konstytucyjną. Przedmiotem zainteresowania była sytuacja prawna i polityczna wyznaczona cezurą czasową między styczniem 1917 r. a marcem 1918 r. Rekonstrukcja istotnego okresu pracy urzędów i ludzi dała możliwość zaprezentowania ich oblicza strukturalnego, ideowego, naukowego. Tło historyczne tworzyły poczynania ugrupowań politycznych i ich liderów oddziałujących na sytuację Królestwa Polskiego, ale mających też ugruntowany autorytet poza jego granicami. Odtworzenie losów Tymczasowej Rady Stanu i Komisji Sejmowo-Konstytucyjnej sprzyjało ukazaniu elementów systemu wyborczego do dwuizbowego parlamentu na podstawie postanowień zawartych w projekcie konstytucji z 28 lipca 1917 r. przyjętym przez Komisję. Znalazły się nim istotne rozstrzygnięcia dotyczące liczebności obu izb parlament, przykładowo w art. 46 zapisano, że „Liczebny skład Senatu odpowiadać będzie dwóm trzecim ustawowej liczby posłów”⁴. Wpisano w nim konkretne odniesienia do prawa wyborczego, jak w art. 38: „Prawo głosowania może być wykonywane tylko osobiście, głosowanie z upoważnienia nie jest dopuszczalne”⁵. Finałem były autorskie rozważania przeprowadzone na kanwie przepisów umieszczonych w projekcie ordynacji wyborczej do Senatu oraz do Izby Poselskiej z 6 marca 1918 r.

W treści rozdziału sporo miejsca poświęcono sprawom personalnym. Bohaterami refleksji autorskiej stali się: Wacław Niemojewski, przewodniczący Tymczasowej Rady Stanu, Józef Mikułowski-Pomorski, jego zastępca, a także członkowie Wydziału Wykonawczego TRS: Stanisław Bukowiecki, Stanisław Janicki, Michał Lempicki, Józef Piłsudski, który stał na czele Referatu Wojny. Ponadto w sferze zainteresowań autora znajdowali się m.in.: Józef Buzek, Zygmunt Cybichowski, Ludomir Grendyszyński, Stanisław Kutrzeba, Mieczysław Niedziałkowski, ksiądz Henryk Przeździecki, Józef Siemieński, Władysław Gizbert-Studnicki. Czytelnik otrzymał informację o ich afiliacjach partyjnych, ewentualnie o przynależności do obozu politycznego czy związków z konkretnym środowiskiem ideowym, np. o Alfonsie Parczewskim, że był „zdeklarowanym zwolennikiem orientacji aktywistycznej” (s. 25). Pozyskiwał wiedzę o ich statusie społecznym, zawodowym, organizacyjnym w warunkach zmiany sytuacji na ziemiach polskich. Przy okazji rekonstruowania ważnych czynności normotwórczych zaznaczał, że w ich ustalaniu prym „wiedli głównie reprezentanci nauki” (s. 65), jak Feliks Ochimowski, specjalista z zakresu prawa konstytucyjnego i prawa administracyjnego, autor poczytnych książek zawierających wyniki badań porównawczych prawa wyborczego. Kiedy indziej doceniał obecność polityków, podkreślając ich doświadczenie wywiedzione z czynnego udziału w życiu publicznym. Za każdym razem czytelnik otrzymywał uszczegółowione dane na temat okoliczności i przebiegu debaty, a także meandrów koncepcyjnych pojawiających się w wypowiedziach poszczególnych uczestników prac dotyczących prawno-politycznego ustroju ziem polskich.

W rozdziale drugim podjęta została kwestia przebiegu kreowania zasad wyborczych przez dwa gabinety rządowe Rady Regencyjnej w okresie od grudnia 1917 r. do lipca

⁴ *Projekt Konstytucji Państwa Polskiego (Projekt T. Rady Stanu)*, „Ojczyzna i Postęp”, 9 X 1917, nr 64, s. 14.

⁵ *Ibidem*, s. 13.

1918 r. Był to czas rozpadu Tymczasowej Rady Stanu, rozwijania administracji publicznej pod kierunkiem Rady Regencyjnej, a także funkcjonowania gabinetów rządowych, na czele których kolejno znajdowali się Jan Kucharzewski oraz Jan Kanty Steczkowski. W przestrzeni geopolitycznej zachodziły historyczne zmiany wskutek: modyfikowania oceny sytuacji na froncie wojennym przez przywódców Rzeszy Niemieckiej oraz Austro-Węgier; przekształceń w Rosji po rewolucji bolszewickiej; skondensowania poczynań politycznych państw centralnych wobec kwestii ukraińskiej, przynoszących realny stan oderwania Chełmszczyzny od polskiego terytorium narodowego. Okres ten był burzliwy w odniesieniu do dynamicznie toczących się wydarzeń historycznych, natomiast z punktu widzenia nowatorstwa prawa elekcyjnego pozostał mało innowacyjny. Prace podjęte przez rząd J.K. Steczkowskiego pod tym względem należały do działań konserwujących koncepcje ustrojowe z przełomu XIX i XX w. Jednak czynności poświęcone systemowi wyborczemu przyniosły efekt w postaci uchwalenia 12 czerwca 1918 r. projektu ordynacji wyborczej do dwuizbowego Sejmu. Jak konkludował K. Kacperski, dokument miał walor szczególny jako pierwszy akt prawny o charakterze „porządkującym problematykę elekcji organów ustawodawczych, przyjęty oficjalnie przez rząd polski na obszarach Królestwa Polskiego po wybuchu w 1914 r. konfliktu światowego” (s. 189).

Rozdział trzeci, zatytułowany „Zagadnienie systemu wyborczego do organów przedstawicielskich w Radzie Stanu i Komisji Sejmowej (czerwiec–wrzesień 1918 r.)”, został poświęcony analizie debat w obu instytucjach oraz w szeregach partii politycznych z okresu poprzedzającego restytucję państwa polskiego. Uwidocznili się w nim działania Franciszka Pułaskiego, którego Rada Regencyjna mianowała marszałkiem Rady Stanu Królestwa Polskiego. Opisane zostały inicjatywy Wojciecha Rostworowskiego, Feliksa Starzyńskiego i wielu innych osób, które były już przywoływane we wcześniejszych rozdziałach książki. W sferze zainteresowań — obok przedstawicieli środowiska aktywistów — znalazły się poczynania pasywistów jak Eugeniusz Krasuski czy August Popławski (ziemianin, literat, przyszły senator w latach 1930–1935), a także Józef Świeżyński, kolejny szef gabinetu rządowego powołanego przez Radę Regencyjną. Zwrócono uwagę na wypowiedzi członków mniejszości żydowskiej, gdy Jerzy Rosenblatt, członek Rady Stanu, podczas posiedzenia 26 czerwca 1918 r. przypominał o wojennych warunkach, w jakich prowadzono prace legislacyjne. Był krytyczny względem dotychczasowych efektów stanowienia norm wyborczych w Kongresówce. Jego zdaniem, o losach Polski decydowała niereprezentatywna grupa osób, z których połowa otrzymała mandat na mocy mianowania, zaś „druga połowa została wybrana, ale jakie to są wybory. Wszak ta instytucja, która wybrała obecnych posłów do Rady Stanu, też powstała na zasadzie spalonego systemu wyborczego”⁶.

Instytucje i ludzie zaangażowani w proces kształtowania systemu wyborczego Królestwa Polskiego z lat 1917–1918 wykazywali zainteresowanie wieloma sprawami fundamentalnymi dla uwarunkowań praw elekcyjnych, odnosząc się do konkretnych etapów ustalania cech organów przedstawicielskich oraz przeprowadzania wyborów deputowanych. Zajmowali się sprawami różnej proveniencji: prawnej,

⁶ Spr. sten. z 2. posiedzenia Rady Stanu Królestwa Polskiego, 26 czerwca 1918 r., t. 9.

politycznej, statystycznej, demograficznej. W ich koncepcjach objawiały się zagadnienia bikameralizmu, statusu izb parlamentarnych, kompetencji ich członków, powszechności głosowania, formuły wyborczej, struktury głosowania, wielkości i granic okręgów wyborczych, przy czym dostrzegalne było zjawisko *gerrymanderingu*, czyli wpływania na przebieg granic okręgów wyborczych w celu uzyskania korzyści politycznej. W sferze dociekań znajdowało się zagadnienie pluralnego prawa wyborczego, ale też rozpatrywany był problem unormowania domicylu, powoływania wiryliстів, a także określania ich liczby i składu (np. poruszano kwestię obecności naukowców czy też hierarchów Kościoła katolickiego). Sporo wysiłku poświęcono na sporządzenie listy wykluczeń spod biernego i czynnego uczestnictwa w procesie ustalania składu parlamentu bądź urzędów administracji samorządu terytorialnego. Zajmowano się sprawami cenzusów ze względu na narodowość, wiek, płeć, stan majątkowy, wykształcenie, wyznanie religijne.

Materia badawcza przedłożona w książce pozwoliła na sformułowanie dwóch opinii zawierających wzajemnie przeciwne wartościowanie na temat przebiegu dyskursu pod koniec I wojny światowej oraz jego znaczenia dla przyszłej Polski. Po pierwsze, należałoby zauważyć stosunkowo małą użyteczność wysiłku poniesionego przez uczestników debat z lat 1917–1918, gdy toczono spory o sprawy, które już wkrótce straciły na znaczeniu, np. kwestia ustaleń elekcyjnych użytecznych w ustroju monarchicznym. O części z nich od razu wypowiadali się jako o rozwiązaniach anachronicznych, zbędnych, pozbawionych znaczenia w nieodległej przyszłości. Po drugie, wypadałoby podkreślić, że środki ekspresji stosowane w tych sporach, sposoby argumentowania, metody kreowania wyobrażeń o rzeczywistości politycznej, a nade wszystko definicje i normy prawa wyborczego dawały asumpt do kształtowania kultury prawnej, z której mogła czerpać klasa polityczna suwerennej Polski. Kamil Kacperski słusznie zauważył, że reguły prawa wyborczego ustalone w toku prac instytucji i ludzi z lat 1917–1918 „stały się kanonem licznych rozstrzygnięć stosowanych w tej dziedzinie nie tylko w latach międzywojennych, ale przede wszystkim, po dostosowaniu ich treści do wymogów współczesnej demokracji, także w dzisiejszej Polsce” (s. 126). Niektóre z nich znalazły odzwierciedlenie w ordynacji wyborczej 28 listopada 1918 r., choćby w odniesieniu do nadmienionego wcześniej zagadnienia osobistego wykonywania aktu wyborczego czy pozbawienia wojskowych służby czynnej prawa udziału w wyborach⁷. Sumarycznie wypada zauważyć, że powiodła się próba pokazania zabiegów twórców koncepcji systemu wyborczego o jego dostosowanie do tradycji polskiej, do warunków i potrzeb społeczeństwa, do doświadczeń historycznych, a po części również do różnicowania kulturowego i etnicznego.

Monografia powstała na podstawie starannej kwerendy materiałów archiwalnych i bibliotecznych. Eksploracji poddane zostały zasoby archiwaliów usytuowanych w Warszawie (Archiwum Akt Nowych, Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Biblioteka Narodowa, Biblioteka Sejmowa, Centralna Biblioteka Wojskowa

⁷ Art. 4. „Wojskowi wszystkich stopni i wszystkich rodzajów broni w służbie czynnej nie biorą udziału w głosowaniu”, dekret z 28 listopada 1918 r. o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego.

w Warszawie), w Krakowie (Biblioteka Jagiellońska, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk), w Lublinie (Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego) i we Wrocławiu (Zakład Narodowy im. Ossolińskich). Wykorzystano zawartość dzienników urzędowych Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Polskiej oraz sprawozdań stenograficznych z posiedzeń Rady Stanu.

W merytorycznej części opracowania znalazły się kilkukrotne odniesienia do stanu źródeł pierwotnych, m.in. wzmianki na ten temat pojawiły się na stronach 31, 57, 61, 63. W autorskiej narracji bezkolizyjnie przedkładano treści rzeczowe wraz z równolegle prowadzoną oceną dokumentacji, jaką pozostawiły po sobie instytucje publiczne Królestwa Polskiego z lat 1917–1918. Wobec deficytu części danych, pochodzących ze źródeł sformalizowanych, urzędowych, a więc dających pewność źródła wiarygodnego — w myśl zasady *scripta publica probant se ipsa* (dokumenty publiczne same z siebie są dowodami) — autor zdecydował się spożytkować wiedzę pochodzącą ze źródła mniej wiarygodnego w postaci przekazów prasowych. Nie bez powodu poczynił zastrzeżenia w odniesieniu do jej użyteczności, ponieważ badanie prasy jako świadectwa historycznego wymaga starannie przeprowadzonej procedury krytyki wewnętrznej oraz konfrontowania z innymi dokumentami. Dobór periodyków był zgodny z zasadą reprezentatywności: tytułów prasowych, profilu ideowego i politycznego, częstotliwości ukazywania się na rynku czytelnictwa. Wykorzystano 31 czasopism, wśród których znalazły się prasa partyjna, dzienniki ogólnoinformacyjne, a także specjalistyczne tygodniki i miesięczniki. W sferze eksploracji znalazły się między innymi: „Czas”, „Droga”, „Gazeta Sądowa Warszawska”, „Jedność Robotnicza”, „Kurier Warszawski”, „Myśl Niepodległa”, „Myśl Polska”, „Nowa Reforma”, „Piast”, „Przegląd Wszechpolski”, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, „Wyzwolenie”, „Zorza”. Skrupulatność badawcza nakazuje zwrócenie uwagi na publicystykę warszawskiego organu Związku Budowy Państwa Polskiego „Tydzień Polityczny”, wydawanego w latach 1916–1918. Tygodnik był poświęcony zagadnieniom państwowym, politycznym i społecznym.

Istotną część źródeł stanowiła publicystyka polityczna i twórczość naukowa wybitnych uczestników procesu kształtowania systemu wyborczego z lat 1917–1918. Wykorzystano niemal cały zestaw materiałów wytworzonych przez członków gremiów decyzyjnych Królestwa Polskiego. Spożytkowane zostały różnorodne manifesty ideowe o treści związanej z tytułem monografii. Jedynie z obowiązku recenzenta można zauważyć, że zabrakło kilku deklaracji ideowych, przykładowo, pominięto enuncjacje Pauliny Kuczalskiej-Reinschmit, „hetmanki” ruchu kobiecego na ziemiach polskich. Była autorką publikacji *Wyborcze prawa kobiet*, zawierającej ocenę sytuacji politycznej Polek pod zaborami. Analiza miała charakter porównawczy ze stanem walki o prawa wyborcze kobiet w Europie i Ameryce Północnej⁸. Kończąc ocenę bogatej

⁸ P. Kuczalska-Reinschmit, *Wyborcze prawa kobiet*, Warszawa 1911. W odniesieniu do spraw polskich krytycznie wypowiadała się o partiach politycznych i ich liderach, pisząc o niezgodności między wypowiedziami publicznymi a programami partyjnymi. Za egzemplifikację posłużyły poczynania socjalisty Ignacego Daszyńskiego oraz narodowego demokraty Stanisława Głabińskiego, którzy oficjalnie deklarowali poparcie żądań politycznego równouprawnienia płci, ale zaniedbali wprowadzenie stosownych zapisów do enuncjacji partyjnych.

podstawy źródłowej służącej przygotowaniu monografii, należy podkreślić, że w sferze zainteresowań eksploatatorskich K. Kacperskiego były egodokumenty, w tym diariusze, pamiętniki i wspomnienia. Stanowiły znakomite dopełnienie wiadomości pozyskanych z innych dokumentów. W tym miejscu warto wspomnieć, że *Dzienniki* Juliusza Zdanowskiego, oprócz postaci archiwalnej, doczekały się też publikacji w starannym opracowaniu Janusza Farysia wraz z zespołem.

Monografia została napisana poprawnym językiem z uwidocznioną logiką znaczeniową i poszanowaniem tradycji terminologicznej właściwej dla dyscypliny naukowej. Lektura książki pozwoliła dostrzec klarowność i łatwość przekazu informacji przez autora, a nieliczne lapsusy językowe („geneza powstania” — s. 13) nie zmieniły pozytywnej oceny poprawności wyводу. Natomiast mniej pobłażliwości można okazywać w wypadku błędów rzeczowych, przykładowo, w imieniu Eweliny (nazywanej też Eliną) Peplowskiej, przyszłej posłanki na Sejm III kadencji, członkini Klubu Narodowego. W monografii omyłkowo nazwano ją Elizą (s. 294). Podobna usterka dotyczy Felicjana (a nie Feliksa — s. 273, 293) Lechickiego, członka Rady Stanu, oraz Adhémara (błędnie wpisano: Aldhémar — s. 291) Esmeina, francuskiego prawnika, konstytucjonalisty i historyka prawa. Wadliwy jest zapis nazwiska Pauliny Kuczalskiej-Reinschmit (pomyłkowy zapis: Reinschmidt — s. 187, 293). Merytoryczną zawartość monografii wzbogaciły obszerne i zróżnicowane przypisy: słownikowe, dygresyjne, polemiczne. Znalazły się w nich cenne biogramy postaci przywołanych w zasadniczej części pracy. Funkcjonalną wartość książki wzmacniał materiał ilustracyjny w postaci ośmiu tabel, w których znalazły się zestawienia okręgów wyborczych, kół wyborczych, a także nazwiska członków Rady Stanu wybranych przez rady miejskie i sejmiki powiatowe, a także osób, które *ex officio* w niej zasiadały. Czytelnik powinien poczuć satysfakcję w związku z łatwością przemieszczania się po zawartości pracy dzięki zaopatrzeniu jej w indeks osobowy oraz wykaz skrótów.

Podsumowując, można stwierdzić, że opracowanie Kamila Kacperskiego należycie oddaje różnorodność stanowisk zaprezentowanych przez uczestników dyskursu z lat 1917–1918. W moim przekonaniu książka stanie się pozycją obowiązkową dla badaczy procesów państwowotwórczych i kultury politycznej kształtowanej w szczególnym czasie trwania okupacji ziem polskich podczas Wielkiej Wojny. Autor odzwierciedlił relacyjny charakter budowy podstaw odrodzonej Polski, określił składniki debaty, umieścił bogatą faktografię, przedłożył wiedzę o atrybutach polemik prowadzonych w elitach władzy publicznej. Rozważania były rzetelnie osadzone w systemie wartości politycznych, etycznych, kulturowych. Pozwoliły na zrekonstruowanie rudymetów prawodawstwa w zakresie tworzenia aktów elekcyjnych ułożonych w realiach dwóch pierwszych dekad XX w., ale też z możliwością ich recypowania sto lat później.

Ewa Maj*

* Prof. dr hab. Ewa Maj, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, emaj1@wp.pl